

Pěťš Šurman

Wulichowanje wot nimskego fašizma a końc wojny pla Serbow we Łužycy

Zawježenje

Tšojenja na końcu wojny we Łužycy, wosebnje wojowanja mjazy jednotkami hitlerskego režima a słowjańskimi wulichowarjami, su se južo z wšakorakich bokow wuslěžili a pšedstajili.¹ Publikacije z takim wopšimješim maju pšewagu napšešiwu wonym, žož se wobjadnawaju pšašanja, lěc su se Serby na zakońčenje wojnskich rozestajenjow pšigotowali, kak su woni měr we Łužycy dožywili a aktiwity za dalšnu eksistencu ako słowjański lud do statka stajali. K tomu słuša teke, w kotarej měrje su zastupniki Serbow mysle k změnam w towarishnosći naražili a pšedpołożyli.² Rowno toś te aspekty maju se za slědne tyženje do maja 1945 a za njeposrědny powojnski cas pla Łužyskich Serbow pšepytowaš.

Slědne tyženje wojny we Łužycy

W druhej połojcy januara 1945 jo se pod wliwom slědneje wjelikeje ofensiwy pšez Łužysku Nysu na Barliń z boka 1. ukrainskeje fronty pod maršalom Iwanom S. Konjewom a 2. polskeje armeje pod generalom Karolom Świerczewskim *Komitej Łužiskich Serbow* w katolskej Gornej Łužycy założył. K iniciatorom su słušali inženjer dr. Jurij Ješki, pšekupc Franc Natuš ako teke bura Jan Rjenč a Jan Wawrik. Woni su dalšnych Serbow z wokoliny do žělabnosći komiteja zapšěgnuli, kenž su južo nazgonjenja w žěle serbskich towaristwow zběrali. Głowny zaměr jo wobstojał w tom, wobnowjenje serbskego žywjenja pšigotowaš. Rownocasnje jo se dejało kontakt „z dobyšarskeju mocu“ nawězaš. W aprylu 1945 jo komitej stojnišćo w polskej rěcy pšedpołożył, kenž jo se na „okupacisku moc“ we Łužycy měrił. Ku awtoram jo słušał Jurij Ješki, kenž jo žěłał w nacistiskem casu ako lektor na uniwersiše we Waršawje. Po nadpaže hitlerskeje Nimskeje na Polsku jo ned do potajmneje polskeje organizacije zastupił. Zaměr jich aktiwitow jo wobstojał w tom, „wujasnjec situaciju zapadnich Słowjanow a wosebje Łužiskich Serbow w zapadnych krajach kaž w Jendźelskej,

¹ Gl. mjazy drugim Eberhard Berndt, Spurensuche, Bd. 5: Die Kämpfe um Weißenberg und Bautzen im April 1945, Wölfersheim-Berstadt 1999; Maks Pilop, Wuswobodjenje Łužicy. Wojerskohistoriski zarys wojowanjow w lěće 1945, Budyšin 1985; I. S. Konjew, Lěto pjećaštyrceći. Wujimk z dopomnjenkow maršala Sowjetskeho zwjazka, Budyšin 1970.

² Pšir. Annett Bresan, Pawoł Nedo 1908–1984. Ein biografischer Beitrag zur sorbischen Geschichte, Bautzen 2002. – K tomu słušaju wosebje teke dopomnjeńki casowych znankow. Gl. Pawoł Grojlich, Lěta émy a nadźije, Budyšin 1989; Jan Cyž, Černje na puću do swobody. Dopomnjeńki wot nowembra 1944 do kónca lěta 1945, 2. rozšěrjeny nakład, Budyšin 1985.

Francowskej, Americe, Kanadže atd. a wusuwać (wysuwać – P. Š.) jich žadanja wo swobodu“.³

Člonki komiteja, kenž su kšěli w mjenju Łužyskich Serbow možnosć samopostajenja dojspiš, su slědujuce k wěsći dali:

„Dziš w czasie najpotężniejszych działań militarnych i może jeszcze ważniejszych zmian politycznych chcemy i my Serbowie Górnych i Dolnych Łużyc [...] wykorzystać ostatnią dla nas okazję do osiągnięcia tak dawno upragnionej politycznej oraz kulturalnej niezależności. [...] Przy pomocy Aliantów i na podstawie umów połączonych trzech wielkich mocarstw o ochronie małych uciskanych narodów, oraz na zasadzie Karty Atlantycznej pragniemy otrzymać możliwość samoistnego stanowienia o sobie. [...] W miarę naszych sił zobowiązujemy się pomagać Władzom Okupacyjnym przy pacyfikacji naszych ziem, zdając sobie sprawę z grożącego nam może niebezpieczeństwa ze strony tajnych organizacji niemieckich np. Werwolf.“⁴

Dopomnjeńki casowych znankow informěruju wo tom, až jo se Serbskemu komitejoju ražiło, stojnišćo oficěram Cerwjeneje armeje końc apryla pši wojowanjach w katolskej Gornej Łużycy pšepodaš. Lěta pozdžej jo maršal Konjew k wěsći dał, až jo delegacija Serbow hyšći za cas wojny w swojom stabje wotpowědne pšedstajenja wotedała. Dla komplikowaneje situacije na fronse njejo pak k tomu dojsło ze zastupnikami Serbow jadnaš. Teke ze zagronitymi Drugeje polskeje armeje njejo se mogalo z boka Serbow kontakt nawězaš a wo eksistencu słowjańskego luda we Łużycy informěrowaš.⁵

Serbski komitej jo se wot zachopjeńka wo to procował, dowěrniki mjazy Serbami dobyš. Jich zastupniki su dowěrliwe luže na jsach pytali, kenž su se měli ako kontaktowe wosoby w serbskich nastupnosćach zasajžowaš. Pši tom jo pomagało, až jo *Domowina* južo wot lěta 1934 we wobłuku swojeje reorganizacije pod wjednistwom ceptarja Pawoła Neda taku seš dowěrnikow natwariła. Wěcej ako 150 dowěrnikow jo se w Gornej Łużycy za rozšyrjenje informacijow a dalšne nadawki nawabiło. Toš ta organizatoriska struktura njejo pak wěcej mogala po žěłabnem zakazu Domowiny w měrcu 1937 dalej statkowaš.⁶

³ List dr. Jurja Ješkego na Domowinu dnja 8. januara 1947, w: Serbski kulturny archiw Budyšin (SKA), D II, 5.1. B, b. 74.

⁴ „Do Władz Okupacyjnych na Łużycach“, kopija originala z priwatnego archiwa Jurja Bětnarja. Tekst w dolnoserbskem pšeložku groni: „Žinsa w casu najmocnejšego wugbawanja a snaž hyšći wažnejšych politiskich pšeměnenjow comy teke my Serby z Gorneje a Dolneje Łužyce [...] wużywaš slědnu za nas gožbu k dojspišeju tak dawno pšizyconeje politiskeje a kulturelneje njewotwisnosći. [...] Z pomocu aliěrowanych mocow a na zaklaže dogronow tšich zwězanych wjelikich mocnarstwow wo zašćitu małych podtłoconych narodow, a teke na zasaže Korty Atlantiskeje pšizycyjomy dostaš možnosć samopostajenja. [...] W ramiku našych mocow zawězujemy se pomoc wobsadniskej mocy pši změrowanju našych stronow. Pši tom smy se togo wědobne, až možo nam grozyš tšachota z boku potajmnych nimskich organizacijow, na pš. Werwolfa.“

⁵ Jan Cyž, Černje na puću do swobody. Dopomnjenki na lěta 1926 do 1944, Budyšin 1984, b. 89. – Měrcin Völkel, Štó bě 1945 pola maršala Konjewa?, w: Nowa doba 24 (9.5.1970) 109, Pš.

⁶ A. Bresan, Pawoł Nedo 1908–1984, b. 70 sl.sl. – Jurij Bržzan, Naše započatki, w: Rozhlad 45 (1995) 7/8, b. 260.

W pśedpolu ofensiwy słowjańskich jednotkow jo Komitej Łužiskich Serbow z pomocu dowěrnikow rozdźělenje bantow w barwach serbskeje chorgoji modracerwjena-běła organizěrowało, kotaruž su nacistiske zastojniki w lěće 1935 zakazali. 23. apryla 1945 su Serby, wosebje w Chrósćicach a w blišej wokolinje, take banty nosyli. Na někotarych domach su mimo serbskich chorgojow a běłych tkaninow teke łopjena z nadpismom w ruskej rěcy wisali: „W toś tom domje bydle Słowjany – Łužyske Serby.“⁷ Wšakorake wupowjeski takego raza su byli teke w drugih serbskich jsach Gorneje Łužyce wizeš, tak na pś. w Brězyncy pla Budyšina.

To pokažo mj. dr. na to, až njejsu Serby w někotarych jsach Gorneje Łužyce nejprjewje pśikazam městnych zastojnstwow partaje NSDAP slědowali, se na puš do podwjacora podaš.⁸ Wuběgnjenje dalšnych serbskich familijow po tom jo wot wosebnych faktorow wotwisowało. Tak su na pś. w Brězyncy „w aprylu 1945 spočatnje tež někotre serbske swójby doma wostali. Po tym, zo bu pólske wójsko při přeciwnym nadběhu wot wehrmachty zaso wróćo stłóćene, je němska wojerska policija ludžom kazała, wjes wopuścić a je hrozyla, na druhi dzeń kóžděho zatřělić, kotryž přikaz njespjelni a tola doma wostanje.“⁹

Rozpšawy casowych znankow njeinforměruju wo tom, lěc su serbske dowěrniki to zmužne zažaržanje – nic wuběgaš pśed słowjańskimi jednotkami – njeposrědne podpěrowali. Možomy pak zwěsćiš, až w regionje, žož jo był Serbski komitej aktiwny, njejo se kněžyl taki „tšach pśed Rusami“¹⁰ ako w drugih regionach Łužyce. Atmosfera njejo była how „na kuždy pad k zacwiblowanju“¹¹. Wobydlarstwo jo cakało na wěsty końc hitlerskego režima, na Ruse. Z pomocu ilegalnych radijowych sćelakow su se luže wo wuspěchach a dalšnych planach aliěrtow informěrowali a teke diskutěrowali, což njejo było njetšašne. To wopoznaniju wosobinske dopomnjeńki žydojskego romanista Victora Klemperera, kenž jo bydlil ze srježi februara 1945 na někotare tyženje w serbskej familiji w Pěskecach, njedaloko Chrósćic.

24. apryla 1945 jo Serbski komitej w Chrósćicach přědny raz wo tom wobradował, až dej se Domowina wobnowiš. Dalšna mysl w rozšyrjonem krejzu pšibytnych, lubjej narodne wuběrki po pśiklaže w drugih słowjańskich krajach wutworiš, njejo namakała wěšynu. W diskusiji jo se na to pokazało, až jo mě Domowina mjazy serbskeju ludnosću w katolskej ako teke w ewangelskej Gornej Łužycy znate. To jo zwisowało z aktiwitami Domowiny kaž organizěrowanja serbskich zjězdow rowno tak ako z wjelemysecnym wojowanim w 30tych lětach, žož jo wona słowjański pochad Serbow konsekwentnje zašćitowała a njejo se pominanjam nacistiskich instancow podwolila, se ako „serbski-powědajuće Nimce“ swojemu serbskomu etnikumju wotrac. Mimo togo jo se na tom zmakeanju konsens namakał, kontakt „ku wulichowarjam“¹² nawězaš.

Serbski komitej jo z tym swoje pśedstajenje konsekwentnje pśeslědował. Resonanca jogo aktiwitow ako teke serbskich dowěrnikow jo była w aprylu 1945 w blišej wokolinje wot Chrósćic – wliw jo segał až do Rachlowa pla Kulowa rowno tak až do regiona dlujkozajtšnje Budyšina – wětša ako hyšći tši mjasece do togo. Z pšepodašim informa-

⁷ Wotergi jo se na plakatach samsny tekst w polskej rěcy teke z ruku pšipisał. Gl. Pěťš Šurman, Nadžija na swobodu. Serbja w Sowjetskim wobsadniskim pasmje 1945–1949, Budyšin 2000, b. 7.

⁸ To jo se stało nic jano w katolskem žělu, ale teke w ewangelskich stronach Gorneje Łužyce.

⁹ Pisne dopomnjeńki prof. Měrcina Kaspera z Budyšina w lisće wot 12. apryla 2005 na awtora.

¹⁰ Victor Klemperer, LTI – Notizbuch eines Philologen, 9. Auflage, Leipzig 1987, b. 292.

¹¹ Teke tam, b. 290 sl.

¹² Cyž, Černje na puću ..., b. 65 sl.

cijow wo Serbach do kapitulacije hitlerskeje Nimskeje su zastupniki komiteja politiski signal sajzili z tym, až su nanejmnjej jednotki Cerwjeneje armeje ze serbskim pšašanim konfrontěrowali. Rownocasnje su aktery dobru nažēju rozšyrili a zmocnili, až se Łužyca wulichujo. Pokazanje serbskich chorgojow jo eksistencu drugeje, słowjańskeje mjeńšyny signalizěrowało. Pširownujuce aktiwity ako pšepodaše kartow wo sedleńskem rumje Serbow na jednotki Cerwjeneje armeje su doněta wuchadali z boka ilegalnje statkujuceje českeje kupki *Łužyca*, kotaraž jo něži wot srjež lěta 1944 aktiwne napšesíwo fašizmoju žěłała. Ku kupce su šušali člonki zakazanego towaristwa *Společnost přátel Łužice*.¹³ Teke proserbski wusměrjona polska kupka *Serbo-Łužycki Komitet Narodowy* jo južo ned po swojim založenju w septembrje 1942 polske eksilne kněžarstwo w Londonje wo Serbach informěrowała a wo pomoc za ten słowjański lud ako potencialny zwězkař Polskeje pšosyła.¹⁴ Druge slěženja pak pokazuju na to, až jo był wot komiteja wudany casopis *Sprawy Łužyckie* „zawěšće pisane wot Polakow za Polakow ze zaměrom, šěrić wiziju mócnarskeje róle přichodneje Pólskeje w jeje zapadnych kónčinach.“¹⁵

W Dolnej a srježnej Łužycy njenamakajomy podobne aktiwity z boka Serbow do końca wojny ako w katolskem žělu a někotarych ewangelskich stronach Gorneje Łužyce. How njejsu se daniž chorgoje ze serbskimi barwami daniž łopjena z nadpismom „W toś tom domje bydle Słowjany – Łužyske Serby“ w zjawnosći pokazali. Fakt pak jo teke, až jo se wobydlarstwu pšez ceļu Łužycy z pomocu bělych tkaninow ako znamje kapitulacije poražilo, zanicowanja na końcu wojny we jsach a městach reducěrowaš. Na tom su se teke Serby wobžělili. Rownocasnje namakamy w cełej Łužycy pšikłady za to, až njejsu Serby pšikazuju k woběgnjenju pšed se bližecymi słowjańskimi jednotkami slědowali.

Wulichowanje Łužyce a problemy pši natwari nowego žywjenja

Mysli serbskeje ludnosći we Łužycy na końcu wojny su byli wšake. Hyšći pši wojowanjach mjazy słowjańskimi jednotkami a nimskim wehrmachtom w aprylu 1945 su člonki Komiteja Łužiskich Serbow wobstojsnosći w katolskem žělu Gorneje Łužyce euforiski wopisali: „Ofensiwa so započnje. Pólske wojska našu krajinu přeběža. Cyły serbski lud je wjesoly, juska zo so wójna ke kóncej bliži. Je wumóženy.“¹⁶

W nocy wot 8. na 9. maj 1945 su w Barlinju-Karlshorsće zastupniki nimskeje wehrmachtu wopismo wo kapitulaciji Tšešego reicha bžez wuměnenjow podpisali. To jo był kónec drugeje swětoweje wojny w Europje. Jednotki Cerwjeneje armeje a Drugeje polskeje armeje su hitlerski režim we Łužycy rozbili.

10. maja 1945 jo se Domowina w Chrósćicach wobnowiła, žož su byli mimo člonkow Serbskego komiteja teke dalšne, južo do pšigotowanja zapšěgnujuce Serby pšibytne, ako dr. Jan Cyž, Jan Meškank, Jan Lipič, Jan Zarjeńk, Pawoł Krječmar, Mikławš

¹³ Pšir. Zapiski dr. Měrcina Völkela po rozgronje z dr. Antoninom Frintu w juniju 1967 (kopija we wobsejžeństwie awtora).

¹⁴ Małgorzata Mieczkowska, Walka Serbów Łużyckich o prawa narodowe w XX wieku, w: Przegląd Zachodniopomorski, Szczecin 6 (1991) 2, b. 35.

¹⁵ Stanisław Marciniak, Serbska konspiracja w drugiej światowej wojnie – wumyslenie a wěrność, w: Rozhľad 45 (1995) 7/8, b. 247.

¹⁶ Rozpšawa Chrósćañskeje kupki až do „zasožołženja Domowiny“ wot Franca Natuša, w: SKA, D II, 1.1. A, b. 2.

Brězan a Jurij Mencl. Zarědowanje jo dało signal za založenje „wjesnych domowinskih wuběrkow“.¹⁷ Južo žeń do toho jo se *Serbski narodny wuběrk* w Praze založył. Wobej, Zwězk Łužyskich Serbow z wěcej až 30-lětnju tradiciju ako teke nowonastawajucy gremium Serbow w českosłowackem eksilu, stej ned kontakt nawězałej a informacije mjazy sobu wuměniłej.¹⁸

Wažne šěžyšćo mjazsobneho informěrowanja su byli wobstojnosći we Łužycy, wosebje na socialnem polu. Mocne wojowanja w slědnych wojnskich dnjach su wjelike škody zawostajili. Wětšynu městow jo nacistiski stat do wjelikeje ofensiwy k wobsajženju Barlinja k twaržinje wutwariš dał ako na pś. Chošebuz, Grodk a Kalawa w Dolnej ako teke Budyšin, Kamjeńc a Lubij w Gornej Łužycy. W tych městach jo se w pśerězku jedna tšešina bydleńskeje substance zničyło, w Lubinje jo to było samo 80 procentow. Teke wjele burskich chromow jo se wotpalilo. Wětše škody su byli wosebje tam, žož jo se fronta mjazy nimskimi a sowjetskimi resp. polskimi jednotkami wěcej ako raz tam a sem pogibowała. Tam jo se teke wobstatk na zbožu a techniskem inwentarje bejnj zničył. Wojnske tšojenja su tak a tak južo wobgranicowane wusewy na polach zničili. Nic naposlědku su se šyroke pšestrěni na kraju z boka nimskich jednotkow zaminowali.

Wušej toho su tysace nimskich wuběgańcow z podzajtša a pjerwjejšych nuzkanych žělašerjow ako teke popajžonych z drugih krajow wokoło šěgali, a woni su komplikowane połoženje dalej pošěžyli.¹⁹ Tšach domacnego wobydłarstwa wo cystu eksistencu jo był w tyženjach po wojnje daleko rozšyrjony, ako možomy na pś. z boka wjednistwa Domowiny w Budyšinje wot 3. junija 1945 zgoniš:

„Přez žołmy k ranju domoj čahacych džělačerjow a wuswobodženych jatych je w Łužicach pospochi njeměra. Wšědnje stanjeja so po Serbach wurubjenja, padustwa, wumocowanja atd. Wšón skót, konje, kruwy, swinje, wozy a grat su zebrane a dale so bjeru. Ruska wobsadka so sprawnje wo porjadk prócuje, ale džesaćtysacy Polakow a ciwilnych Ukrainow, kotřiž wšědnje po Łužicy čahaja, so po jich přikazach nimaja. Póndže-li wurubjenje a přescěhowanje tak dale, to změjemy hižo za krótki čas katastrofu, wosebje nastupajo zežiwjenje.“²⁰

Jadnasćo dnjow pozděj jo Domowina wobstojnosći južo ako katastrofalne godnošila:

„Wobstojnosće su wjacy hač katastrofalne. Dundakojó pólskeho pochada so zjednoća ze druhimi, kotrychž znaja, a rubja a niča, štož jim do pazorow přińdže, nje-dziwajo na to, hač je napis při domje – tu bydla Serbja. Naši ludžo stoja před zadwělowanjom. Hrodže su prózdne, na pola sebi nchtó njezwěri w bojoscí, zo jemu poslednju wopuš ze zapřaha pokradnu.“²¹

¹⁷ Rozpšawa Mikławša Raaba wo podawkach a jogo žělabnosći w Hórkach, w: SKA, D II, 1.1. A, b. 3.

¹⁸ Gl. Peter Schurmann, Die sorbische Bewegung 1945–1949 zwischen Selbstbehauptung und Anerkennung, Bautzen 1998, b. 42 sl.sl.

¹⁹ Ines Keller, Lebenswelten von Flüchtlingen und Vertriebenen, Sonderheft Lětopis, Bautzen (šić jo 2005).

²⁰ List Domowiny na Serbski narodny wuběrk w Praze wot 3. junija 1945, w: SKA, D II, 1.1. A, b. 3.

²¹ List Narodnego wuběrka w Budyšinje na jogo zastupnikow w Praze wot 14. junija 1945, w: SKA, D II, 1.1. A, b. 10.

Sowjetska wojsarska administracija jo situaciju wopytała polěpšy z tym, až jo z pomocu natwarjonych komandanturów napšawy k normalizěrowanju wšednego žywjenja psikažala a podpěrała. Na drugem boce jo wona ned po kapitulaciji zachopiła, žywy a nježywy inwentar konfiscěrowaš. Předne gotnice, ale teke na ps. zelezniske šeny jo wobsadniska moc ako reparaciju za wojske škody demontěrowała, což jo se stało we wobłuku politiki znicenja nimskego wojskego potenciała – wobtwaržona wot wšyknych dobyšarskich mocow na konferency w Podstupimje.²² Psi tom jo teke rolu grało, až jo musala wobsadniska moc swoju armiju wšednje zastaraš. To jo se wopokazało ako komplikowane, dokulaž njejsu jich jednotki wot srježi januara 1945 až do końca wojny žedne wjelike transporty ze zežywidłami a zbožowym futrom dostali a su se musali sami zastaraš.²³ Togodla jo wona rolnikarske pšestrěni ako teke zbožo za swojske potreby konfiscěrowała. To jo potrjefiło teke take regiony, žož jo był požěl serbskego wobydłarstwa poměrnje wusoki, na ps. na podzajtšo města Budyšina.²⁴

W serbskem wobydłarstwje jo se po wojnje wšuži pokazało tšach a njewěstosć. To jo zwisowało z tym, až jo se dopoznaše wo wulichowanje, kotarež jo nejpjerwej primarne nazgonjenje jano wěstego žěla ludnosći było²⁵, akle pomałem pšesajžilo. Toš ten proces dopoznawanja jo był změstnymi wot žalosnych dožywjenjow wobwliwowany, kenž su njeposrednje z doněta njeznatymi wojskimi rozestajenjami a wotpowědnymi wustatkowanjami zwisowali. Na drugem boce njejo jasne było, co bužo wobsadniski status scełego za Nimsku psinjasć. Tak jo se kněžyl mjazy Serbami wjeliki tšach pšed tym, kak bužo nowa administracija po takej surowej wojnje napšešiwo ludnosći reagěrowaš. Z tšacha su se Serby we wšakich regionach Gorneje a Dolnjeje Łužyce pšed zgromadnym žělom z městnymi komandanturami bojali a su se schowali resp. su wuběgali.²⁶ W drugih jsach jo situacija taka była, až njejsu mogali luže pšed powojnskimi tšojenjami wuběgnuš. Podawki wokoło lětanišća w Lětonju pla Budyšina w maju 1945 se tak reflektěruju: „Sowjetski oficěr jo wjesnanosće kazał, wěstu ličbu wobydlerjow na lětanišćo do Lětonja slać. Ja běch tež pódla. Hać činiš to rady abo njerady, za tym so nihtó prašal njeje. Wječor smědžachmy domoj, a na drugi dzeń zaso na džělo. Wobjed smy wot wojakow z pólneje kuchiny dóstali. Dopomnju so, zo smy tež džěle demontowanych mašinow na nakładny čah nakładowali.“²⁷ Psikłady za take rozdžělné zažaržanje namakamy teke w cysto nimskich regionach.

Tšach a pasiwnosć stej teke z tym zwisowalej, až jo nacistiski režim nic jano Nimcow, ale teke Serbow ako stašanow Nimskeje kšuse do systema integrěrowaš. Serby su musali – a někotare su teke kšěli – we wehrmachše słužyš a su se do powšyknych na-

²² Das Potsdamer Abkommen. Dokumentensammlung, Berlin (Ost) 1984, b. 187 sl.sl.

²³ SBZ-Handbuch. Staatliche Verwaltungen, Parteien, gesellschaftliche Organisationen und ihre Führungskräfte in der SBZ 1945–1949, hrsg. v. Martin Broszat u. Hermann Weber, München 1993, Einleitung b. 16.

²⁴ Pšir. „Hier habt ihr das Wort“, w: Sächsische Zeitung 1 (25.10.45) 71.

²⁵ Gl. Hans-Günter Hockerts, Zugänge zur Zeitgeschichte. Primärerfahrung, Erinnerungskultur, Geschichtswissenschaft, w: Konrad H. Jarausch, Martin Sabrow (Hg.), Verletztes Gedächtnis. Erinnerungskultur und Zeitgeschichte im Konflikt, Frankfurt-New York 2002, b. 39–73, how b. 43.

²⁶ Beno Pětška, Dopomnjeńki na powojnski cas w Dolnej Łužycy, w: Rozhlad 45 (1995) 7/8, b. 262 sl. – Gl. teke Siegfried Ramoth, Werben. Geschichte eines Spreewalddorfes, Cottbus 1995, b. 179 sl.sl.

²⁷ Pisne dopomnjeńki prof. Měrcina Kaspera z Budyšina wot 12. apryla 2005 na awtora. Pšir. teke: Dopomnjeńki z Malešec „Něšto z wójnskich podawiznow wot 18. 4. 45 a dale“, napisal Arnošt Sykora (Original wot Klawsa Petrenca, Malešecy).

cistiskich strukturow wot žiśownje až k žělowej službje zarědowali. Nacistiska ideologija jo se teke do serbskich familijow zadomyła.²⁸

Wušej togo su luže rozdźelne nazgonjenja zběrali. Pši tom jo grała mj. dr. wjeliku rolu, lěc jo potajmna policija někogo serbskich aktiwitow dla doglědowała a jogo wotštrofowała abo lěc njejo nichten swojeje loyalskoci dla do konflikta z režimom pšišěl. Jo teke rozdźěl był, lěc jo něchten brunu uniformu nosył a w někakej funkciji wědobnosćiwje zajmy NSDAP we jsy dopočnił abo lěc jo jaden nominalny člonek toś teje partaje był a njeglědajuce na to serbsku rěc a kulturu dalej woplěwał.

Serby, wosebje z ředow Domowiny a Narodnego wuběrka, su se gromaže namakali, aby serbskemu wobydłarstwu šěžke poměry wolažcyli a puš do pšichoda pokazali. K toś tomu krejzoju su po mēnjenju spisowašela Jurja Brězana slědujuce wosoby słušali:

„Do nawodnistwa spočatka słušachu mužojo, kotrymž bě hižo přiřetowane był smjertny pjek abo šibjenčny powjaz Freisleroweho kata; mužojo, kiž běchu lěta žiworili tam, *hdžež čerty čekaja*; mužojo, kotrymž bě Drježdžanske morjo płomjenjow wuček zmōžniło; tež ludžo, kotřiž běchu – z kajkeježkuli přičiny – nosyli fašistiske znamješko abo samo uniformu; a tež ludžo, kotrychž běchu přeživjene lěta wjedli k Marxej, a ludžo, kotřiž hluboko wěrjachu, zo jenož Jězusowa wučba swět k lěpšemu dowjedže. Wšěch tych jednočeše do jednoho cyłka wola, Serbow ze staletneje njeswobody wuswobodzić. Wšitcy wědzachu, zo potupjeni słowjanski ludžik za to trjeba pomoc Słowjanow.“²⁹

Tak diferencowane, kaž jo Jurij Brězan zestawu serbskego nawjedujuće krejza wopisował, tak rozdźelne jo było teke mēnjenje w Serbach k pšašanju, w kotarej měrje jo se ludnosć wulichowała. Pla sobustatkujucych w Domowinje a Serbskem narodnem wuběrku jo pšewažowało mēnjenje, až jo wulichowanie wot hitlerskego režima serbski lud z grozećeje narodneje smjerši wumōžyło.³⁰ To jo potrjeřilo głownje tych Serbow, kenž su se z połnym pšawom culi ako tak pomjenjone wopory fašizma, dokulaž su serbskich aktiwitow dla wšake wobgranicowanja ako wosoba z boka nacistiskego stata dožywili. Ale južo w memorandumje na Beneša a Stalina 12. maja 1945 su čloneki Narodnego wuběrka naraz wotnowotki „wo wulichowanie“ Łužyskich Serbow pšosyli. To jo se měło pod šćitom Sowjetskego zwězka a we wuskem zgromadnem žěle ze susedneju Českosłowakske staš, a to we formje samostatnego serbskego stata a jogo pšizamknjenja k susednemu słowjańskemu statuju.

Pšicynny za to su byli wšake. Głownje jo k mēnjenju pšinosowało, až su se šěžke žyweńske poměry we Łužycy widobnje komplicěrowali. Zagronite Serby su pod šišćom stojali, swojim lužam pomagaš a nažeju na polěpšenje wosebje socialnych poměrrow społniš. Někotare Serby su na mjazynarodnu pomoc myslili a naražili, až se Łužyca wot susedneje ČSR wobsajžijo.³¹ Dalšny aspekt jo był, až su měli někotare Serby mocnu njedowěru napšešiwu Nimcam a su jich samo ako njepšijašelow wobglědowali. Pši tom jo se pšedewšym jadnało wo tych, kenž su surowosć hitlerskego režima w popajži a

²⁸ Teke to wobtwaržijo Victor Klemperer. Gl. LTI – Notizbuch, b. 288 sl.

²⁹ Jurij Brězan, Naše započatki, w: Rozhlad 45 (1996) 7/8, b. 259.

³⁰ Na to pokaza list dr. Mikławša Krječmarja wot 10. maja 1945 na ministarskego prezidenta Českosłowakskeje Zdeněka Fierlingera, w: SKA, ZM XXIII, 26 G, b. 10.

³¹ List Narodnego wuběrka w Budyšinje na jogo zastupnikow w Praze wot 14. junija 1945, w: SKA, D II, 1.1. A, b. 10.

hynži dožywili.³² Slědkoju jo teke rolu grało, „durch Abspaltung von dem besiegten, diskreditierten, verarmten und in existenzielle Not geratenen Deutschland weg- und aus einem Dilemma herauszukommen, das sich, trotz nicht zu leugnender nationaler Unterdrückung der Wenden durch die Nazis, aus Zugehörigkeit und Verantwortung ergab.“³³

Šansa na nowozachopjeńk

Serbske a nimske wobydlarstwo jo se wot zachopjeńka zgromadnje wo to procowało, aby se powšykne zastaranje wosebje ze zežywidłami zasej garantěrowało. Wobškožone chromy a gotnice su se wobnowili, drogi a pušiki su se wuporězyli, aby se žywieńske poměry normalizěrowali.

Mysli a naraženja zastupnikow Serbow za žěło na narodnem polu su se wot wšogo zachopjeńka koncentrowali na to, narodnu substancu zachowaš a rownopšawnosć serbskego luda na wšech towaršnosnych rowninach w Gornej a Dolnej Łužicy pšesaj-žiš. K tomu jo słušało zawježenje serbskeje wucby, zasajženje Serbow w regionalnych a nadregionalnych zarědnistwach, wožywjnje serbskego kulturnego ako teke cerkwinego žywjnje, wobnowjenje wšych do wojny statkujucych towaristwow, wotworjenje šišćarnje a nic naslědku wudaše casnikow, casopisow a dalšnych materialijow w serbskej rěcy.

25. maja 1945 jo Budyšyńska komandantura Serba dr. Jana Cyža ako krajnego ražca zasajžila, kenž jo žělabnosć Domowiny nachylnje nawjedował. Zachopjeńk junija jo mogał z popajži wulichowany Pawoł Nedo ako donětejšny pšedsedař Domowiny zagronitosć za šulski amtski wobwod Budyšin-podpołnoc pšewzeš. Zasajženje Serbow do takich wažnych zarědniskich funkcijow jo možno było pšez to, až jo se komandantura intensiwnje wo serbskich a powšykných pšedstajenjach zastupnikow Domowiny informěrowała. Jich zagronite su pšišli k wuslědkoju, až bužo se z wěcywuznatosću na zajmy serbskego a teke nimskego luda žiwaš. To jo był wuraz procowanja „wo reciwilizaciju“³⁴ a rownocasnje wopyt, wliwoju Serbow w regionje wotpowědowaš.

Zasadne pšašanje, lěc wutworijomy z Nimcami mjazsobny poměr abo staramy se sami wo swoj pšichod z pomocu wobsadniskeje administracije a susedneju słowjańskeju statowu, jo było z tym rozsuzone. Něnto jo jano hyšći wo to šło, taktiske warianty postupowanja Serbow gromaže wjasć, aby se šansa za powšykny nowozachopjeńk we Łužicy na politiskem, ekonomiskem a teke narodnem polu konstruktiwnje wužywała. A to jo jano možno było z nimskimi partnerjama, wšak njejsu byli Serby južo na wokrejsnej rowninje we Łužicy niži we wětšynje. Take

³² Eksistěrujo how wěsta paralela k Žydam, kenž su se na zaklaže dlymokeje njedowěry wot powojnskeje Nimskeje wotwobrošili. Gl. k tomu Jürgen Danyel, Die Opfer- und Verfolgungsperspektive als Gründungskonsens? Zum Umgang mit der Widerstandstradition und der Schuldfrage in der DDR, w: Jürgen Danyel (Hg.), Die geteilte Vergangenheit. Zum Umgang mit Nationalsozialismus und Widerstand in beiden deutschen Staaten, Berlin 1995, b. 32.

³³ Recensija wot Armina Jähnego k pšinoskoju awtora „Die Sorbenfrage als Politikum. Gemeinsamkeiten und Unterschiede der sorbischen nationalen Bewegung nach dem Ersten und dem Zweiten Weltkrieg“, w: Edmund Pech, Dietrich Scholze (Hrsg.), Zwischen Zwang und Beistand. Deutsche Politik gegenüber den Sorben vom Wiener Kongress bis zur Gegenwart, Bautzen/Budyšin 2003. Gl. w Lětopisu 52 (2005) 1, b. 141.

³⁴ Pšir. Konrad H. Jarausch, Die Umkehr. Deutsche Wandlungen 1945–1995, München 2004, b. 26.

postupowanie, kotarež su se zagronite Serby akle poněcom wuwědobnili, jo sowjetska administracija w Budyšinje pšedewšym z tym spěchowala, až jo statkowanie Domowiny južo tyžeń po jeje wobnowjenju dowoliła. To jo był hyšći do dopušćenja partajow a organizacijow w celej swojej conje.³⁵

W juliju 1945 su zastupniki Domowiny wuznamny dokument „Naraženja za serbsko-nimske zgromadne žěło“³⁶ zjawnosći pšedpožyli. W njom jo se wopisował mjazsobny poměr w kontekście palecnych aktualnych pšašanjow. Awtory su k tomu licyli komplikacije pši zastaranju wobydłarstwa, pšibytnosć tysacych wuběgańcow ako teke duchowne a dušyne zmušenje luži. Wuwježenja su se wopokazali ako jasna a daloko segajuca analiza, kenž njejsu se wot drugih towarišnostnych mocow w regionje, tak wosebne partajow, južo w tak wobšyrnej formje pšedpožyli. Glědajuce wosebne na wustatkowanja wojny na psychu luži jo se zwěsćilo, až zgubijo nowa natwař dla toho wažne mocy. Tšach pšiběra, až pšizo k njekontrolěrujobnym bajkam a panice. W tom zwisku su awtory na to pokazali, až procowanja Serbow wěstu awtonomiju trjebaju rowno tak ako wěste rozměša a loyalsnosć mjazy ludnosću, kotaraž pak njejo w dalokich krejzach zastupjone a njamožo zastupjone byś po wšom, což jo se stało.

K tomu jo pšišło, až Serby njejsu měli nejpozděj wot lěta 1937 možnosć – w Dolnej Łužycy jo to južo pjerwej bylo –, swoje pšedstajenja a zajmy zjawnje artikulěrowaš. Za rozswětlarske a rozměša polne zgromadne žywjenje mjazy Nimcami a Serbami jo notne było, až se ludnosć pšez dlejšy cas wo serbskich nastupnosćach informěrujo. Wšykne pšašanja su se měli wotněnta gromaže do ruki wzeš a řědowaš. Togodla jo se naražilo, wutworiš „Zjadnošeństwo za nimsko-serbske zgromadne žěło we Łužycy na nejšyršem zakłaže“. Wono jo měło zapšěgnuš celu Łužycu. Pšez amty by měło zjadnošeństwo mocny wliw na duchno-kulturne a gospodarsko-socialne žywjenje wugbaš. Zaměr jo w tom wobstojał, dopołnu rownopšawnosć Serbow we wobłuku demokratiskogo stata dojšpiš.

To ako teke južo praktikěrowane zgromadne žěło z amtami a partajami jo k tomu wjadło, až jo se Domowina z boka Budyšyńskeje komandantury zachopjeńk awgusta 1945 ako „politiske, antifašistiske a kulturelne zastupnistwo wšyknych Serbow“ pšipoznała.³⁷ Rozsuženje jo se wopokazało ako wažny zakład za to, až jo se mogała Domowina do směra rownogodnego, powažnego politiskogo partnerja mjazy nimskimi partajami a organizacijami wuwijaš.

Zwězane z tym jo było, až jo se serbske pšašanje wěcej a wěcej pšipoznało a na njo žiwało. Zakład za to su w Dolnej Łužycy tworili aktiwity člonkow až do lěta 1937 statkujeje Mašice Serbskeje. Srjež awgusta 1945 jo se z jich řědow přědne stojnišćo pšedpožyło, kenž jo se měřilo na Chošebuskego komandanta. W njom jo se pokazało na južo wotposłanej lista Budyšyńskeje Domowiny na Stalina a Žukowa a teke na to, až se reprezentěrujo až doněnta how njeeksistěrujuca Domowina a až se zastupuju serbske zajmy we wokrejsach Chošebuz, Kalawa a wokoliny. Pši tom jo se mjazy drugim pšosyło wo žělowu dowolnosć za Mašicu Serbsku, zawježenje serbskeje řěcy w šuli a cerk-

³⁵ Jan Cyž, Přenje zetkanje ze sowjetskimi oficěrami, w: *Rozhlad* 10 (1960) 5, b. 134–136. Gl. teke: Befehl Nr. 2 des Obersten Chefs der Sowjetischen Militärverwaltung in Deutschland vom 10. Juni 1945, w: *Befehle des Obersten Chefs der Sowjetischen Militärverwaltung in Deutschland. Aus dem Stab der Sowjetischen Militärverwaltung in Deutschland, Sammelheft* 1, 1945, Berlin 1946, b. 9 sl.

³⁶ Vorschläge für eine deutsch-wendische Zusammenarbeit, w: SKA, ZM XXIII, 26 E, b. 12–25.

³⁷ List Domowiny na antifašistiski blok w Budyšinje wot 7. awgusta 1945, w: Sächsisches Hauptstaatsarchiv, SED-Landesleitung Sachsen, I/A/017/2.

wi a založenje serbskego decernata pši krajnem raźcu w Chošebuzu. Pominanje, až maju serbske ceptarje w šuli pod kontrolu stojaś, jo signalizěrowało kriticke rozestajenje z cłonkojstwom toś tych wucabnikow w partaji NSDAP.³⁸

Zespominanje

Procowanja Serbskego komiteja wot januara 1945 w katolskem žělu Gorneje Łužyce su bžez pšetergnjenja do wobnowjenja w lěše 1912 založoneje Domowiny pšejšli. Rozsud za to na 10. maj 1945 jo se ako pšawje wopokazał, dokulaž jo jeje mě znate było. Wušej togo jo Domowina za cas nimskego fašizma słowjański pochad Serbow konsekwentnje zašćitowała. To jo była jedna wažna pšicyna za to, až jo sowjetska komandatura w Budyšinje jeje žělabnosć dowoliła, a to hyšći do dopušćenja drugih partajow a organizacijow w swojej conje. Pši tom jo teke rolu grało, až su se reprezentanty Domowiny ako zamožne partnerje wobsadniskeje administracije wopokazali.

Końc wojny we Łužycy a wulichowanie resp. wumóženje wot diktatoriskego, nje-demokratiskego a žywjěnske zajmy mjeńšinow dospołnje ignorěrujucego systema jo se z boka Serbow rozdzělnje zacuwało a godnojiło. Jaden žěl jo se k tomu jasnje wugronił a swoje wjasele ned pokazał. Pla dalšnego žěla jo pšewagował tšach pšed noweju „okupaciskeju mocu“. Mysli wo njewěstem pšichože su se na pš. wotbłyščowali w pominanju někotarych nawjedujucych Serbow, se z boka susednje Českosłowakskeje tak gro-njone zasej wulichowaś daś, a to po kapitulaciji nimskeje wehrmachty. K tomu jo teke słušało, až njejsu se na zachopjeńku w kuźdej jsy Serby namakali, kenž su z noweju administraciju gromaže žělali. Rowno tak jo dało we Łužycy serbske familije, kenž su se napšešiwo sowjetskej administraciji kooperatiwnje pokazali a jeje žěło wot wšogo zachopjeńka podpěrowali.

Fakt jo a wostanjo, až su jednotki Cerwjeneje a Drugeje polskeje armeje Serbow z wěsteje narodneje smjerši wumóžyli. Wšuži we Łužycy, wosebje w Dolnej, ale teke w někotarych žělach Gorneje Łužyce, njejo pak serbske wobydlarstwo pospěšnu asimilaciju a wotporanje kuźdeje pokazki na eksistencu słowjańskeje mjeńšiny ako wobgro-zenje swojeje substance zacuwało. Wobšyrna pasiwnosć po wojnje w serbskich nastup-nosćach wobtwarjijo južo dalokosegajucy proces asimilacije a germanizacije Serbow.

Rownocasnje su zastupniki Serbow nastawajucu šansu za noworědowanie pšaša-njow na politiskem, ekonomiskem a narodnem polu wużywali. Woni su wjelebočne programatiske pšedstajenja wužělali a potencielnym partnerjam pšepodali. Wjerašk takich procowanjow w přědnych powojnskich mjasecach su byli „Naraženja za nimsko-serbske zgromadne žěło“ wot julija 1945. To pokažo na to, až jo se w poměrnje krotkim casu ražiło, zjawy njepšijašelstwa a njedowěry napšešiwo Nimcam w krejzu zagroni-tych Serbow wosebje pši Domowinje reducěrowaś. Pšewzeše wažnych amtskich funk-cijow mjazy nimskeju wětšynu a wšake podpěrujuce akcije sowjetskeje administracije su pragmatisku politiku z boka Serbow spěchowali.

³⁸ Memorandum Mašice Serbskeje – „Zwězka Dolnołužyskich Serbow“ – komandantoju města Chošebuzu wot 15. awgusta 1945, w: SKA, D II, 9.6. A, b. 2